

УДК 314.1:316.4:331.101:331.5.024.5

Н. І. Патика,

д. е. н., професор, завідувач відділом соціально-економічного розвитку сільських територій,
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Н. В. Германюк,

к. е. н., старший викладач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9676-1127>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.23.28

ЗАЙНЯТІСТЬ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: НОВІ ВИКЛИКИ Й ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

N. Patyka,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Socio-Economic Development
of Rural Areas, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

N. Germaniuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Agrarian Management
and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University

RURAL EMPLOYMENT IN MODERN CONDITIONS: NEW CHALLENGES AND PRIORITIES FOR ENSURING

У статті удосконалено науково-методичні основи дослідження зайнятості сільського населення в Україні в частині визначення чинників, що впливають на рівень зайнятості. Проведено моніторинг зайнятості сільського населення за 2002—2023 рр., визначено тенденції та основні чинники впливу на її рівень. З'ясовано, що за аналізований період рівень зайнятості стабільно знижувався, що свідчить про посилення кризи на сільському ринку праці. Основними факторами впливу визначено порушення фундаментальних чинників ринку праці, дефіцит робочих місць, звуження сфери сільськогосподарської праці, зміни в структурі сільськогосподарського виробництва, науково-технічний прогрес, недостатній рівень професійної мобільності сільського населення, низький рівень оплати праці, зменшення чисельності економічно активного сільського населення, деформація його вікової структури тощо. Визначені пріоритети забезпечення зайнятості сільського населення можуть слугувати дієвим інструментом для розробки ефективної соціально-економічної політики держави та стати орієнтиром і складовою державної й регіональних (місцевих) програм зайнятості населення.

There are signs of a systemic crisis in the rural labour market that require intensification of research and implementation of a set of scientifically based measures of state influence to address the challenges of rural employment. The purpose of the article is to develop the theoretical and methodological foundations for studying the rural population employment in modern conditions and to develop scientific and practical recommendations for its provision. The methodological basis of the study were the dialectical method of scientific cognition and the systematic approach. Economic and statistical methods (comparative analysis, averages and relative values, trend analysis, graphical method, index analysis, etc.) were used in analytical research. The article improved the scientific and methodological foundations of the study of the rural population employment in Ukraine in terms of determining the factors influencing the level of employment. Monitoring of rural employment for 2002—2023 was carried out, trends and main factors influencing its level were identified. It was found that during the analysed period, the level of employment steadily declined, which indicates an intensification of the crisis in the rural labour market. The main factors of influence are disruption of the

fundamental factors of the labour market, shortage of jobs, monostructural nature of rural employment, narrowing of the agricultural labour sector, changes in the structure of agricultural production, scientific and technological progress, insufficient level of professional mobility of the rural population, low wages, reduction in the number of economically active rural population, deformation of its age structure, etc. Priorities for ensuring employment of the rural population have been identified, in particular in terms of stimulating the development of a diversified structure of rural employment, which primarily involves diversification of agricultural production. The livestock industry and aquaculture have great potential for permanent employment and stable incomes for rural residents. Particular attention should be paid to the development of processing industries, the provision of various consumer, information and communication services, and other non-agricultural activities. These proposals can serve as an effective tool for developing an effective state socio-economic policy and become a guideline and component of state and regional (local) employment programmes.

Ключові слова: моноструктурна зайнятість, сільське населення, сільський ринок праці, чинники впливу, диверсифікація, пріоритети державної політики.

Key words: monostructured employment, rural population, rural labor market, factors of influence, diversification, state policy priorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний стан соціально-економічного розвитку сільських територій України характеризується наявністю недоліків та негараздів економічного, соціального, інституційного характеру тощо, які зумовлюють появу та поширення негативних тенденцій на сільському ринку праці. Які доповнюються й посилюються через російсько-українську війну. Враховуючи той факт, що сільське населення в Україні становить понад 30% наявного, то рівень його зайнятості значною мірою визначає соціально-економічний розвиток країни в цілому.

Аналіз втілення в життя заходів щодо формування ефективного сільського ринку праці та розбудови соціуму села, масштаби обговорення даних питань в наукових колах свідчить про те, що це надзвичайно актуальна проблема. На разі рівень безробіття серед сільського населення за офіційними даними становить понад 11%, а фактично — понад 50%, відбувається безпрецедентна депопуляція на сільських територіях, зростає інтенсивність трудової та воєнної міграції, поширюються дискримінаційні обмеження на ринку праці. Все це свідчить про кризову й загрозливу ситуацію в сфері зайнятості сільського населення. Сьогодні вона характеризується, насамперед, досить відчутним звуженням прикладання живої праці в галузі сільського господарства, безробіттям та зубожінням сільського населення, яке нині частково вирішується за рахунок лише праці в особистому секторі селян.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження зайнятості сільського населення, розробку організаційно-економічних, правових, соціальних та інших механізмів її забезпечення зробили відомі вітчизняні вчені О. Булавка [1; 2], Я. Гадзало, В. Жук [9], І. Гнибіденко [3; 14], О. Грішнова [4], В. Дієсперов [1], О. Кочемировська [5], І. Курило [6], Е. Лібанова, О. Макарова [7], М. Малік, В. Мамчур [8], М. Могилова [9], О. Могильний [14], Н. Патики, О. Нартюк [10], І. Петрова [12; 13], О. Поплавська, О. Шевчук [11], М. Руженський [15], В. Рябоконь [16], В. Шебанін, Ю. Кормишкін [17] та ін. Питання зайнятості сільського населення активно досліджуються й іноземними науковцями. Зокрема, особливості зайнятості сільського населення в різних країнах, вплив чинників на сільський ринок праці, функціонування ринків праці в сільській місцевості в сучасних умовах, передумови міграції сільського населення до міст і наслідки цих процесів для економіки регіонів і країни в цілому тощо [18—23].

Разом з тим попри наявність цілої низки наукових праць, які висвітлюють різні аспекти зайнятості, в Україні наразі існують безліч проблемних питань забезпечення зайнятості сільського населення, пов'язаних як із загальною кризовою соціально-економічною ситуацією на сільських територіях, демографічним неблагополуччям, так і тих, що виникли під час російсько-української війни й потребують більш детального вивчення.

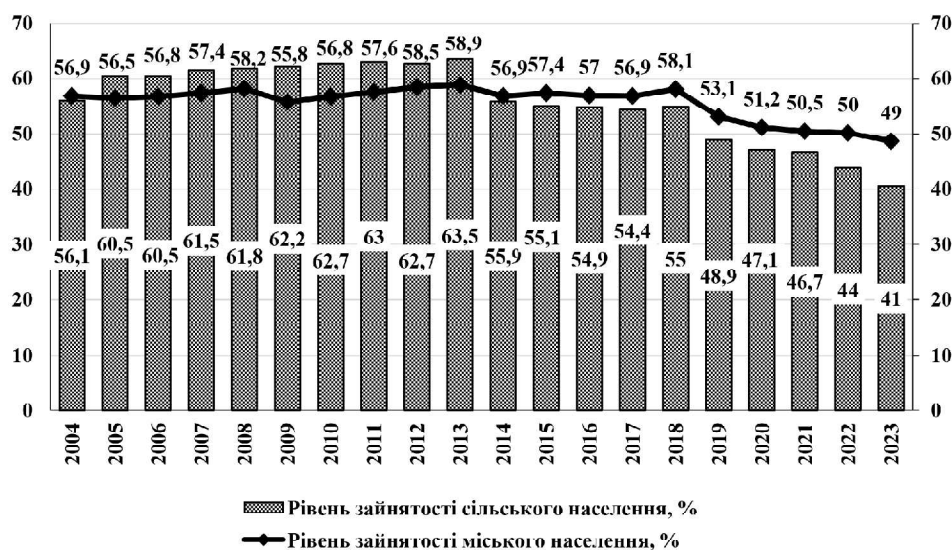

Рис. 1. Рівень зайнятості сільського та міського населення в Україні, %

Джерело: сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [24].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Відтак метою даної статті є розвиток теоретико-методичних засад дослідження зайнятості сільського населення в сучасних умовах та розробка науково-практичних рекомендацій щодо її забезпечення.

Для досягнення визначеної мети були сформульовані такі дослідницькі завдання:

- здійснити моніторинг зайнятості сільського населення, визначити особливості у сфері соціально-трудових відносин на сільських територіях в сучасних умовах,
- розвинути науково-методичні основи дослідження зайнятості сільського населення в частині визначення чинників впливу;
- визначити пріоритетні напрями державної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення з урахуванням форс-мажорних обставин.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для вирішення завдань дослідження й досягнення поставленої мети було використано діалектичний метод наукового пізнання, а також загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, з метою оцінки стану та тенденцій зайнятості сільського населення в аналітичних дослідженнях застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, трендовий аналіз, графічний метод, індексний аналіз тощо). Для визначення чинників впливу на зайнятість сільського населення використано системний аналіз. За допомогою прийомів абстрактно-логічного

методу та методу узагальнення зроблено висновки та окреслено шляхи реалізації державної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення.

При проведенні дослідження використувалися офіційні статистичні дані за 1990—2023 рр. [24—33; 36]

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В сучасних умовах постійно зростає потреба в ефективних наукових дослідженнях проблем зайнятості сільського населення, насамперед в частині обґрунтування стратегічних напрямів їх розв'язання, пошуку та розробки механізмів створення нових робочих місць, залучення працівників дефіцитних професій, спроможних забезпечити використання сучасних технологій та досягненням постійно зростаючих результатів, збереження сільського укладу життя як надійного джерела поповнення сільськогосподарських кадрів та ін.

Результати досліджень свідчать про наявність стійких негативних тенденцій у соціально-економічному розвитку сільських територій, на яких проживає 30,4% населення України. Зокрема, тут спостерігається безпрецедентна депопуляція, низький рівень зайнятості та доходів, зростання інтенсивності трудової й воєнної міграції, занепад соціальної інфраструктури на селі й інші, що становлять потенційну загрозу для стабільного соціального розвитку та економічної безпеки держави.

Рівень зайнятості сільського населення має стійку негативну тенденцію. Зокрема за останні

**Таблиця 1. Зайняте сільське населення у віці 15–70 років
за видами економічної діяльності у 2014–2021 рр.**

Показники	2014	2015	2019	2020	2021	2021 р. до 2014 р.
Чисельність сільського населення у віці 15-70 років, тис. осіб	9439,6	9412,3	9236,0	9143,42	9062,7	96,0
Кількість зайнятого сільського населення у віці 15-70 років, тис. осіб	5292,4	5134,2	5163,5	4931,6	4835,5	91,4
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, тис. осіб	2249,27	2115,29	1925,99	1874,01	1837,49	81,7
у тому числі за видами економічної діяльності, у відсотках до підсумку						
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	42,5	41,2	37,3	38	38	-4,5
промисловість	10,8	10,5	11,7	11,6	12,3	1,5
будівництво	6,2	6,4	7,6	7,8	8	1,8
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,3	9,9	11,3	10,9	11,2	1,9
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4,9	5,1	4,6	4,8	4,7	-0,2
тимчасове розміщення й організація харчування	1,2	1,5	1,9	1,8	1,6	0,4
надання інших видів послуг	25,1	25,4	25,6	25,1	24,2	-0,9

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [27].

20 років він знизився на 9,2 в. п. до 46,7% у 2021 р. за даними Державної служби статистики України, а за нашими оцінками — до 40,6% у 2023 р. (рис. 1). Порівнюючи з рівнем зайнятості міського населення, який теж має низхідний тренд, варто зазначити, що темпи зниження рівня зайнятості сільського населення значно вищі. Окрім того, якщо до 2013 р. спостерігалося перевищення рівня зайнятості селян перед містянами, то надалі ситуація стала оберненою — можливостей працевлаштування у містах є більше, ніж на селі.

Істотне зниження рівня зайнятості сільського населення пояснюється багатьма чинниками — демографічними, соціально-економічними, політичними, інституційними, суб'єктивними (індивідуальними) тощо. Основними проблемами на сьогодні варто визнати: погіршення фундаментальних чинників сільського ринку праці: суттєве перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї, демографічне неблагополуччя, мобілізація економічно активного сільського населення, міграційна криза, спричинена російською агресією 2022 року, проблеми з укомплектуванням вакансій кваліфікованих фахівців, низькі рівні доходів, зниження життєвого рівня селян тощо. Кожен із цих чинників сам по собі чи сукупність їх у певній комбінації виступають передумовою появи проблем забезпечення зайнятості сільського населення. Чітка ідентифікація цих

проблем слугує базисом для визначення основних напрямів реформування вітчизняного сільського ринку праці та вибору інструментів для його реалізації.

Подібна ситуація спостерігається й у сільськогосподарському виробництві, де у 2021 р. кількість задіяних працівників зменшилася на 38,3% в порівнянні з 2000 р., а їх частка від загальної кількості працюючого населення скоротилася на 4,4 в. п. до 17,2%. У 2023 р. чисельність сільськогосподарських працівників за нашими оцінками зменшилася ще на 6,5% до 2517 тис. осіб. Водночас постійно зменшується потреба аграрних підприємств у працівниках, за 2005—2023 рр. скорочення становить майже 7,5 раза.

Це викликано не тільки скороченням кількості сільського населення (порівняно з 1990 р. чисельність сільського населення зменшилася на 4495,7 тис. осіб, або на 26,5%), в першу чергу економічно активного (половина жителів села — особи пенсійного віку, а понад 18% — особи віком 65+) [25], а й зміною структури сільськогосподарського виробництва, передусім на користь менш трудомісткого рослинництва (співвідношення рослинництва і тваринництва у структурі виробництва складає відповідно 78,2% до 21,8%) [26]. Відтак частка сільського населення, зайнятого у сільському, лісовому та рибному господарстві за період 2014—2021 рр. зменшилася на 3 в. п. до 38% (табл. 1).

Таблиця 2. Кількість вакансій кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства та чисельність безробітних, зареєстрованих у Державній службі зайнятості у 2021–2023 рр. (в середньому за місяць), осіб

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до :			
				2021 р.		2022 р.	
				осіб +(-)	%	осіб +(-)	%
Кількість вакансій	19969	12340	8646	-11323	43,3	-3694	70,1
Кількість безробітних	41769	27422	17437	-24332	41,7	-9985	63,6
з них жінок	25482	18096	13826	-11656	54,3	-4270	76,4
жінки до загальної кількості безробітних, %	61,0	66,0	79,3	—	+18,3	—	+13,3
Кількість претендентів на 1 вакансію	2,09	2,22	2,02	-0,07	96,7	-0,2	91,0
в тому числі :	0,81	0,75	0,42	-0,39	51,9	-0,33	56,0
— чоловіків							
— жінок	1,28	1,47	1,60	0,32	125,0	0,13	108,8

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби зайнятості [30].

При цьому у рослинництві задіяно 77,1%, тваринництві — 11,0, лісовому господарстві — 10,8, рибному господарстві — менше 1% усього зайнятого у сільському господарстві населення. За цей період частка зайнятих зросла тільки у рослинництві — на 4,9 в. п., у інших галузях відбулося скорочення: у тваринництві на майже 4, лісовому господарстві — на 0,19, рибному господарстві — на 0,73 в. п. Зростання рівня зайнятості у рослинництві характерне для вирощування зернових, бобових культур і насіння олійних культур (на 5,04 в. п.) і незначно — при вирощуванні ягід, горіхів та інших фруктів (на 0,44 в. п.). Для інших видів економічної діяльності в сільському господарстві притаманне зменшення чисельності зайнятих: на розведенні великої рогатої худоби молочних порід — на 2,0 в. п., при розведенні свійської птиці — на 1,95, вирощуванні зерняткових і кісточкових фруктів — на 0,49, багаторічних культур — на 0,41, винограду — 0,39, на вирощуванні овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів — на 0,36 в. п. [27]. Це свідчить про поступове, але невпинне зменшення кількості робочих місць в сільському господарстві, і необхідність розвивати інші види економічної діяльності та організаційні форми підприємництва на селі для забезпечення зайнятості сільського населення.

Негативним тенденціям у сфері зайнятості сільського населення сприяє і нижчий, ніж в інших галузях, рівень доходів сільськогосподарських працівників. Зокрема, у 2023 р. середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві в еквіваленті повної зайнятості становила 14184 грн, що в середньому на 3258 грн менше, ніж середня заробітна плата в економіці України (17442 грн), і на 4206 грн менше, ніж в

промисловості (18390 грн), тобто складає лише 81,3 та 77,1% від її рівня в економіці країни та промисловості відповідно. [28] Це призводить до втрати цінності сільської праці, зростання бідності та поглиблення соціального та майнового розшарування.

Окрім недостатнього й дискримінаційного рівня оплати в сільському господарстві, працівники аграрних підприємств ще й не мають впевненості у постійній й стабільній роботі, постійно знаходяться в ситуації можливого звільнення. З 2010 р. по 2022 р. на 33,7% змен-

шилася кількість сільськогосподарських підприємств, причому як середніх (на 51%), так і малих (на 32,9), і мікропідприємств (на 35,6%). Втричі — з 13 од. до 39 од. — за аналізований період зросла кількість крупних аграрних товаровиробників [29].

Зменшення кількості сільськогосподарських підприємств призводить до звільнення працівників чи переведення їх на скорочений робочий тиждень. Крупні підприємства також не створюють додатково або подеколи навіть скорочують робочі місця на протигагу зростанню обсягів виробництва. Адже маючи достатньо фінансових ресурсів, вони активно інвестують у новітні розробки, в своїй роботі активно використовують сучасні технології, сучасну техніку й інноваційні технічні пристрої, практикують автоматизацію й роботизацію робочих процесів і операцій. Використання досягнень науково-технічного прогресу призводить до скорочення попиту на робочу силу, яку заміняють дрони, автомати, роботи тощо. Такі тенденції в сільськогосподарському підприємстві за період 2010–2023 рр. призвели до зниження зайнятості на 13,6%, і майже на 40% зменшилася кількість найманих працівників у сільському господарстві.

Це свідчить про поступове, але невпинне зменшення кількості робочих місць в сільському господарстві. Так, у 2021 р. на 19969 наявних вакансій кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства припадало 41769 осіб, які раніше працювали в цій галузі та які офіційно мали статус безробітних, тобто на одну вакансію претендували 2,09 безробітних, причому з них 61% складали жінки. У 2022 р. порівняно з попереднім кількістю наявних вакансій зменшилася майже на 40%, на одну ва-

Таблиця 3. Неформально зайняте сільське населення за видами економічної діяльності у 2015 та 2021 роках

Показники	2015 рік			2021 рік			2021 р. до 2015 р., в. п.
	усього	з нього неформа- льно зайняте	частка неформа- льно зайнятих, %	усього	з нього неформа- льно зайняте	частка неформа- льно зайнятих, %	
Сільська місцевість, тис. осіб	5134,2	2185,0	42,6	4835,5	1715,3	35,5	-7,1
у тому числі за видами економічної діяльності:							
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2115,3	1466,1	69,3	1837,5	1235	67,2	-2,1
промисловість	539,1	94	17,4	594,8	68,6	11,5	-5,9
будівництво	328,6	255,6	77,8	386,8	219,6	56,8	-21,0
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортни х засобів і мотоциклів	508,3	196,7	38,7	541,6	97,8	18,1	-20,6
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	261,8	39,3	15,0	227,3	18,9	8,3	-6,7
тимчасове розміщування й організація харчування	77	28,4	36,9	77,4	15,4	19,9	-17,0
надання інших видів послуг	1304,1	104,9	8,0	1170,2	60	5,1	-2,9

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [32].

кансію вже було 2,22 людини зі статусом безробітних. У 2023 р. за даною професійною категорією пропонувалося лише 8646 вакансій, тобто 2,02 особи з розрахунку на одне вільне місце (табл. 2).

Станом же на 1 липня 2024 р. на 941 наявну вакансію кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства налічувалося 4815 осіб, які шукали роботу, на одну вакансію припадало 5,12 особи, що шукали роботу. З огляду на наведені дані ситуація із забезпеченням кадрами сільськогосподарського виробництва не виглядає критичною, оскільки є цілком достатня кількість безробітних, яких можливо залучити до роботи за вакантними спеціальностями. Разом з тим слід зазначити, що якщо по таких професіях як охоронці, нічні сторожі, свинарі, птахівники, тваринники, частково вантажники і підсобні робітники в сільському господарстві достатньо безробітних осіб, які могли б виконувати такі роботи (в тому числі за рахунок жінок, які нині претендують на такі посади, які раніше традиційно вважалися пере-

важно чоловічими), то відчутна нестача кадрів спостерігається серед водіїв категорій вантажного автотранспорту (особливо великої вантажопідйомності), трактористів, комбайнерів, кваліфікованих слюсарів-ремонтників, токарів, особливо високих розрядів та фахівців-спеціалістів (інженерів, механіків, агрономів, електриків і т. ін.). [31]

Також характерною рисою ринку праці сільської місцевості є те, що понад третину його учасників з боку пропозиції робочої сили є неформально зайняті працівники (табл. 3), тобто в наявності тіньовий ринок праці. І хоча за останній час спостерігається позитивна динаміка щодо ситуації з неформальною зайнятістю на сільському ринку праці — за період 2015—2021 рр. її частка зменшилася на 7,1 в. п., тим не менше її масштаби є вражаючими. Зокрема, в сільському господарстві майже 70% — це неформально зайняті працівники, в будівництві — майже 60%.

Під час російсько-української війни ситуація значно погіршилася. На сучасний

Таблиця 4. Зайнятість сільського населення віком 15—64 роки, порівняння: Україна й країни ЄС, %

Країни	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2019 р., в.п.
Україна	60,4	58,3	57,8	55,3	52,2	-8,2
Європа 27	69,0	68,3	68,6	70,4	70,7	1,8
Країни ЄС з найвищим рівнем зайнятості сільського населення						
Нідерланди	77,9	77,7	80,9	82,3	83,1	5,2
Німеччина	78,5	78	77,8	78	78,3	-0,2
Швеція	76,6	74,6	75	77	77,2	0,6
Австрія	76,1	75,3	74,8	76,6	76,9	0,8
Чехія	75,6	75	75,2	76,3	76,1	0,5
Єстонія	71,8	71,3	72,1	75,2	75,5	3,7
Данія	73,4	73,2	74,9	75,7	75,3	1,9
Країни ЄС з найнижчим рівнем зайнятості сільського населення						
Хорватія	58,8	58,2	62,6	64,5	65	6,2
Бельгія	64,3	64	63	64,2	64,6	0,3
Греція	57,8	56,8	57,1	59,8	61,7	3,9
Румунія	70,2	70,1	60,5	61,5	61,6	-8,6
Італія	58,9	57,6	58,7	60,7	61,5	2,6
Довідково: інші країни ЄС - найближчі сусіди України						
Польща	65,9	66,7	67,7	68,4	68,9	3,0
Болгарія	65,6	64,4	64,1	66,8	66,3	0,7
Латвія	69,4	70,5	67,5	69,6	70,2	0,8
Литва	67,5	64,6	64,9	69,4	67,5	0

Джерело: розраховано авторами за даними Євростату[33] та Державної служби статистики України [24].

сільський ринок праці окрім традиційних чинників впливають нові, викликані війною, а саме: окупація ворогом територій, мобілізація працівників аграрних підприємств, вимушена міграція сільського населення, знищення підприємств, їх основних та оборотних засобів тощо. Відсутність офіційних статистичних даних не дає можливості оцінити фактичний рівень зайнятості, проте згідно експертних оцінок його зниження є суттєвим, а в окремих регіонах і катастрофічним. Навіть не зважаючи на заходи Кабінету Міністрів України, інших центральних й регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, вжиті для боротьби з викликами, підтримання економічної активності бізнесу, збереження зайнятості та певного рівня споживання населенням, що були прийняті й реалізовані в умовах воєнного стану функціонування економіки в цілому та її аграрного сектору, зокрема.

Певні ризики у сфері зайнятості також пов'язані із перспективами вступу України до Європейського Союзу, де рівень зайнятості сільського населення та доходів від неї значно вищий, а зростання конкуренції на аграрному ринку спонукатиме українських товаровиробників зменшувати кількість зайнятих для забезпечення конкурентних переваг. Наразі

рівень зайнятості сільського населення віком 15—64 років в Україні та Європі суттєво різняться: так, у 2023 р. середнє його значення в країнах ЄС-27 становило 70,7%, причому за останні п'ять років відбулося зростання на 1,8 в. п. Найвищий рівень зайнятості сільського населення спостерігається у Нідерландах (83,1%), Німеччині (78,3), Швеції (77,2%). Найнижчий рівень зайнятості характерний для Італії (61,5%), Румунії (61,6) і Греції (61,7%). В Україні рівень зайнятості цієї категорії громадян становить лише 52,2% і на противагу ЄС за цей же період відбулося його зниження на 8,2 в. п. (табл. 4).

Стимування пов'язаних з цим ризиків потребуватиме використання фінансової допомоги для країн, які готуються до вступу в ЄС (Інструмент передвступної допомоги, ІРА). ІРА спрямована на підтримку країн-бенефіціарів у прийнятті та впровадженні політичних, інституційних, правових, адміністративних, соціальних та економічних реформ, необхідних для відповідності цінностям ЄС, поступового узгодження з правилами, стандартами, політикою та практикою ЄС. Так, наприклад, в ІРА ІІІ (2021-27) ціллю визначено сприяння розвитку бізнесу, зростанню зайнятості в сільській місцевості, покращенню позицій фермерів у ланцюжку вартості та залученню молодих фермерів до сільського господарства. Довідково: на період 2021—2027 рр. ЄС на програмі ІРА ІІІ виділив 990 млн євро для п'яти країн-кандидатів Албанії, Чорногорії, Північній Македонії, Сербії та Туреччини [34]. Бізнес-клімат наблизатиметься до умов, як у країнах ЄС — інвестори діятимуть на ринку, який є передбачуваним, а бізнес — захищеним. Ці характеристики є визначальними векторами суспільного розвитку України та обумовлюють ознаки середовища, в якому формуватиметься в т. ч. зайнятість сільського населення.

Водночас ситуація у сфері зайнятості сільського населення, ускладнена війною, пандемією, нестабільністю аграрного ринку та пов'язаних з ними кризовими явищами, вимагає активізації наукових досліджень та дієвих наукових розробок. Зокрема в Україні так і не озвучено чітку державну позицію щодо стану зайнятості в сільській місцевості та заходів, спрямованих на її поліпшення. Життєво важливі потреби самозайнятих осіб у сільській місцевості все ще залишаються без належного реагування держави, наростає соціальна відчу-

женість унаслідок погіршення всього спектру соціально-трудових відносин.

Результати досліджень підтверджують необхідність активізації соціальної політики держави в частині поліпшення демографічної ситуації на селі, підвищення рівня життя сільського населення, розвитку його професійних навичок та підвищення продуктивності праці, зменшення диференціації між доходами сільського та міського населення, сприяння розвитку ефективного бізнес-середовища.

Пріоритетними шляхами реалізації державної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення в Україні має стати підтримка економічного розвитку сільських територій та створення сприятливих умов для підвищення рівня зайнятості сільського населення шляхом стимулювання розвитку різногалузевої структури зайнятості, урізноманітнення сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності; розвитку тваринництва та вирощування водних біоресурсів (аквакультура); впровадження нових виробництв, в першу чергу переробних; надання різноманітних побутових, інформаційно-комунікаційних послуг та інших видів діяльності.

Інституціоналізація соціально захищеної зайнятості селян працездатного віку має стати одним з головних національних пріоритетів держави, а заходи державної соціально-економічної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення повинні бути пов'язані з використанням комплексного підходу до розвитку сільських територій у відповідності до селозберігаючої моделі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підводячи підсумки проведеного дослідження у сфері зайнятості сільського населення маємо підстави для таких узагальнень.

З'ясовано, що динаміка рівня зайнятості сільського населення в Україні має негативну тенденцію. Це пояснюється звуженням сфери сільськогосподарської праці, змінами в структурі сільськогосподарського виробництва, диспропорцією кон'юнктури сільських ринків праці, дефіцитом робочих місць, низькою продуктивністю праці в сільському господарстві, недостатнім рівнем професійної мобільності сільського населення, низьким рівнем оплати праці, зменшенням чисельності економічно активного сільсько-

го населення та деформація його вікової структури тощо. Окрім того, третій рік поспіль на сільський ринок праці впливають чинники, викликані російсько-українською війною, а саме: окупація ворогом територій, вимушена міграція сільського населення, масова мобілізація селян-чоловіків — не секрет, що нині у нас селянсько-робітнича армія, знищення підприємств, розташованих на сільських територіях тощо.

З урахуванням впливу воєнних дій на сільську місцевість та зайнятість сільського населення необхідно вже зараз розробляти нові або корегувати вже напрацьовані стратегічні пріоритети щодо мінімізації деструктивних наслідків екстремальних подій і наповнювати конкретними заходами та ресурсами людиноцентричні, територіально-орієнтовані державні й місцеві програми зайнятості сільського населення.

Особливої уваги в подальшому потребуватимуть дослідження щодо сприяння зайнятості демобілізованих військовослужбовців, в тому числі і осіб з інвалідністю, іншими обмеженими можливостями. Згідно чинного законодавства роботодавець зобов'язаний зберігати робоче місце на час військової служби працівника. Однак, в реальності лише близько половини опитаних мобілізованих повідомили про збереження за ними місця попередньої роботи, при цьому не всі з них бажають, в силу різних суб'єктивних і об'єктивних чинників, повертатися на попереднє місце роботи. Згідно даних Міністерства оборони України станом на жовтень 2024 р. в Україні вже мобілізовано понад 1,050 млн осіб [35]. Таким чином, по завершенню воєнних дій виникнуть питання щодо подальшого працевлаштування сотень тисяч учасників бойових дій (УБД). За даними Державного центру зайнятості чисельність безробітних УБД, які отримували послуги Державної служби зайнятості в період січень-вересень 2024 р., склала 12,3 тис. осіб, з них працевлаштовано тільки 2278 особи (18,4%) [36], що звісно є дуже низьким показником. Зважаючи на низьку вмотивованість та недостатній рівень соціальної відповідальності підприємців брати на роботу ветеранів, особливо з інвалідністю, держава має виступити ініціатором та інвестором створення нових робочих місць для них як у державному, так і у приватному секторах економіки; сприяти забезпеченню дотримання соціальних гарантій щодо запобігання проявам дискримінаційних обмежень з реалізації трудових прав.

Не менш важливим напрямком наукових досліджень має стати забезпечення зайнятості воєнних мігрантів, які повертатимуться в Україну. За оцінкою ООН, станом на 16 вересня 2024 р. кількість воєнних мігрантів з України у світі сягнула 6,780 млн осіб [37], більше половини з них — це особи працездатного віку. Згідно академічних оцінок, понад 50% мігрантів повертаються до своїх країн походження протягом 15 років. Однак для їх повернення ще не створено привабливих умов проживання та зайнятості, в т. ч. в умовах цифровізації. На разі це складне питання, адже за даними Міністерства цифрової трансформації України [38] понад 17 тис. сільських населених пунктів (60,7% від загальної кількості) не охоплені оптичними мережами жодного провайдера. Майже 4 млн людей живуть у селах, де немає фіксованого швидкісного Інтернету. Переважно в сільській місцевості не підключено до інтернету 40% шкіл, 92% бібліотек, 37% лікарень. Як наслідок, освітні заклади позбавлені можливостей дистанційного навчання в період форс-мажорних обставин, як-то війна чи карантин, а лікарні — впроваджувати телемедицину та повноцінно консультувати пацієнтів в онлайн-режимі. За наявності відповідної мережі, оператори встановлюють вищі тарифи за послуги, ніж у містах через малу кількість абонентів. У результаті багатьом сільським мешканцям це дорого. Вони не можуть навчатися, працювати віддалено, підвищувати свій професійний рівень, урізноманітнювати дозволя тощо.

Суттєвий вплив на повоєнний сільський ринок праці матимуть втрати серед мобілізованих до лав ЗСУ внаслідок загибелі та поранень, та неповернення частини воєнних мігрантів. Відтак, в умовах дефіциту власної робочої сили після війни постане актуальним питання залучення іноземних працездатних громадян для заповнення вакансій на сільському ринку праці, зокрема у сільському господарстві. В цьому плані першочерговим вбачається вивчення світового досвіду щодо шляхів й механізмів мінімізації майбутніх ризиків, розробки норм та правил як для бізнесу, що залучатиме цих людей, так і для самих трудових мігрантів.

Реалізація зазначених завдань потребує активізації досліджень щодо вирішення завдань зайнятості сільського населення.

Література:

1. Булавка О. Г., Дієсперов В. С., Капінус М. Р., Самофал О. В., Грабовська Л. В. Зайнятість та доходи населення у сільському господарстві.

Розвиток економіки сільського господарства України в 2011—2015 рр.: наукова доповідь. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2016. 546 с. С. 443—460.

2. Булавка О. Г., Капінус М. Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. Економіка АПК. 2015. № 9. С. 75.

3. Гнибіденко І. Ф., Нартюк О. В. Фактори трансформації зайнятості в сільській місцевості. Соціально-трудові відносини зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку: монографія / [А. М. Колот, І. Ф. Гнибіденко, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. А. М. Колота, І. Ф. Гнибіденка. Київ: КНЕУ, 2015. С. 248—256.

4. Грішнова О. А. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективності використання, стратегічні напрями розвитку: монографія / О. А. Грішнова, С. Пасека, А. Пасека; за наук. ред. О. А. Грішнкової. Черкаси: МАКЛАУТ, 2011. 358 с.

5. Кочемировська О. Регулювання зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору України: аналітична записка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1107/>.

6. Курило І. О. Демографічні процеси та структури в Україні: сучасні регіональні особливості. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2014. № 10 (2). С. 141—148.

7. Людський розвиток в Україні: трансформації рівня життя та регіональні диспропорції: колективна монографія / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В. М. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2012. 436 с.

8. Малік М. Й., Мамчур В. А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. Економіка АПК. 2019. № 4. С. 39—52.

9. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та ін.]; за ред. Я. М. Гадзала. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2019. 40 с.

10. Патики Н. І., Нартюк О. В. Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні. Економіка АПК. 2020. № 9. С. 49—52. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>

11. Поплавська О. М., Шевчук О. В. Якість життя сільського населення: проблеми, перспективи, покращення. Економічний простір. 2020. № 159. С. 141—146 DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-29>

12. Петрова І. А. Актуальні проблеми розвитку людського капіталу України. Економічний аналіз: зб. наук. пр. Тернопіль: Економічна думка. 2013 № 1. Т. 13. С. 106—113.

13. Петрова І. А. Змістовні та структурні аспекти інноваційної зайнятості. Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія "Економіка". 2015. Вип. 11. С. 172—176.

14. Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи функціонування: зб. наук. ст. / Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України; [упоряд.: Гнибіденко І. Ф., Могильний О. М.; за заг. ред. Могильного О. М.]. Київ: ДКС-центр, 2013. 225 с.

15. Руженський М. М., Руженський М. М. Модернізація зайнятості населення: зміст та пріоритети. Економіка і держава. 2021. № 5. С. 4—7. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.5.4

16. Рябоконь В. П. Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення. Економіка АПК. 2012. № 12. С. 95—99.

17. Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій. Економіка АПК. 2020. № 8. С. 6—13. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>

18. Kapur R. Employment Opportunities in Rural Areas. *Acta Scientific Agriculture*. 2019. Vol. 3, issue 8. Pp. 58—65. DOI: 10.31080/ASAG.2019.-03.0564.

19. Lyu H., Dong Z., Roobavannan M. et al. Rural unemployment pushes migrants to urban areas in Jiangsu Province, China. *Palgrave Communications*. 2019. Vol. 5.92. Pp. 1—12. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0302-1>

20. Rivera Alfaro R., Porras Solis A. Population, Employment and Poverty in the Rural Territories of Costa Rica. *Revista Rupturas*. 2018. Vol. 8. No. 2. Pp. 59—76. DOI: <http://dx.doi.org/10.22458/rr.v8i2.2113>.

21. Rodrigues-Garces C., Fawaz-Yissi M. J., Munoz-Soto J. A. Demographic and labor market transformations in rural areas of Chile. *Acta Agronomica*. 2017. Vol. 66, No. 2. DOI: <http://dx.doi.org/10.15446/acag.v66n2.54918>

22. Sierdjan Koster, Aleid E. Brouwer, Eveline S. van Leeuwen. Diversity as the key to success? Urban and rural employment dynamics in the Netherlands. *Regional Studies*. 2020. Vol. 54, No. 9. Pp. 1187—1199. DOI: 10.1080/00343404.2019.-1699652

23. Lerman Z. Should agricultural employment in transition economies be encouraged? *IZA World of Labor*. January 2017. 328 p. DOI: 10.15185/izawol.328

24. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_znsmv_u.htm

25. Населення (1990—2021). Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

26. Сільське господарство України за 2022 рік: статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf

27. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012—2021 роках. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm

28. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_p/Zp_ek_p_u/arh_zpp_u.htm

29. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва у 2022 році: статистичний збірник / За редакцією М. Кузнєцової. Київ: Державна служби статистики України, 2023. 120 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/12/Dsvsmm_22.pdf

30. Кількість вакансій та чисельність шукачів роботи, зареєстрованих в Державній службі зайнятості (за видами економічної діяльності). Державна служба зайнятості. URL: <https://old.dcz.gov.ua/analitics/69>

31. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у 2023 році. Державна служба зайнятості. Київ, 2024. С. 27, 29—30.

32. Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_ved_u.htm

33. Employment rate of the age group 15—64 by region. Database. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

34. Overview — Instrument for Pre-accession Assistance. European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en

35. Чи зможе Україна мобілізувати ще 160 тисяч бійців. BBC NEWS Україна. 30 жовт-

ня 2024 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4gxwkd0x95o>

36. Надання послуг Державною службою зайнятості учасникам бойових дій. Статистична інформація. Державна служба зайнятості. URL: <https://dcz.gov.ua/stat/statfile>

37. Кількість біженців з України зі статусом тимчасового захисту в ЄС у серпні зросла майже на 40 тис. — Евростат. Interfax-Україна. 14 жовтня 2024 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1020312.html>

38. Федоров М. Понад 5,5 мільйонів українців не можуть отримати якісний фіксований інтернет. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/30/7261199/>

References:

1. Bulavka, O. H., Dijesperov, V. S., Kapinus, M. R., Samofal, O. V. and Grabovs'ka, L. V. (2016), *Zajnjatist' ta dohody naselennja u sil's'komu gospodarstvi. Rozvytok ekonomiky sil's'kogo gospodarstva Ukrainy v 2011-2015: naukova dopovid'* [Employment and income of the population in agriculture. Ukraine's agricultural economy development in 2011—2015: scientific report.], NNC "IAE", Kyiv, Ukraine.

2. Bulavka, O. H., Kapinus, M. R. (2015), "Ways of enhancement of standard of life of rural population", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 75—82.

3. Gnybidenko, I. F. and Nartiuk, O. V. (2015), *Faktory transformacii' zajnjatosti v sil's'kij miscevoosti. Social'no-trudovi vidnosyny zajnjatosti: suchasni tendencii', vyklyky, shljahy rozvytku: monografija* [Factors in the transformation of employment in rural areas. Socio-labor relations of employment: current trends, challenges, ways of development: monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Grishnova, O. A. (2011), *Trudovij potencial Ukrainy: ocinka stanu, efektyvnosti vykorystannja, strategichni naprjamy rozvytku: monografija* [Labor potential of Ukraine: assessment of the state, efficiency of use, strategic directions of development: monograph], MAKLAUT, Cherkasy, Ukraine.

5. Kochemyrovska, O. (2013), *Rehuliuвання zainiatosti sil'skoho naselennja v umovakh reformuvannya ahrarnoho sektoru Ukrainy: analitychna zapyska*. [Regulation of rural employment in terms of reforming the Ukraine's agricultural sector: an analytical note], Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy Kyiv, Ukraine, Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1107/>. (Accessed 19 June 2024).

6. Kurylo, I. O. (2014), "Demographic processes and structures in Ukraine: modern regional features", *The actual problems of regional economy development*, vol. 10 (2), pp. 141—148.

7. Cheren'ko, L. M., Makarova, O. V. (2012), *Ljuds'kyj rozvytok v Ukraini: transformacii' rivnja zhyttja ta regional'ni dysproporcii': kolektyvna monografija* [Human development in Ukraine: transformations of living standards and regional disparities: a collective monograph], In-t demografii' ta social'nyh doslidzhen' im. V.M. Ptuhy NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

8. Malik, M. J. and Mamchur, V. A. (2019), "Self-employment and non-agricultural entrepreneurship development in rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 39—52.

9. Gadzalo, Ja. M., Zhuk, V. M., Mogylova, M. M. et al. (2019), *Naukovi osnovy i strategichni priority stalogo rozvytku sil's'kyh terytorij Ukrainy* [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas of Ukraine], NNC "IAE", Kyiv, Ukraine.

10. Patyka, N. I. and Nartiuk, O. V. (2020), "The status and ways of providing the rural population employment in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 42—52. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>

11. Poplavska, O. and Shevchuk, O. (2020), "Quality of life of rural population: problems, prospects of improvement", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 159, pp. 141—146. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-29>

12. Petrova, I. L. (2013), "Actual problems of human capital development in Ukraine", *Ekonomichnyi analiz*, vol. 1 (13), pp. 106—113.

13. Petrova, I. L. (2015), "Substantive and structural aspects of innovative employment", *Visnyk Prykarpats'kogo un-tu. Serija "Ekonomika"*, vol. 11, pp. 172—176.

14. Gnybidenko, I. F. (2013), *Rynok praci sil's'koi' miscevoosti: stan ta perspektyvy funkcionuvannja: zb. nauk. st.* [Rural labor market: state and prospects of operation: coll. science. art.], In-t pidgotov. kadryv derzh. sluzhby zajnjatosti Ukrainy, DKS-centr, Kyiv, Ukraine.

15. Ruzhenskyi, M. and Ruzhenskyi, M. (2021), "Modernization of employment: content and priorities", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 4—7. DOI: [10.32702/2306-6806.2021.5.4](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.5.4)

16. Rjabokon', V. P. (2012), "Socio-economic problems of rural employment", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 95—99.

17. Shebanin, V. and Kormyshkin, Yu. (2020), "Diversification of labor potential use of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 27(8), pp. 6—12. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>

18. Kapur, R. (2019), "Employment Opportunities in Rural Areas", *Acta Scientific Agriculture*, vol. 3, issue 8, pp. 58—65. DOI: 10.31080/ASAG.2019.03.0564

19. Lyu, H., Dong, Z., Roobavannan, M. et al. (2019), "Rural unemployment pushes migrants to urban areas in Jiangsu Province, China", *Palgrave Communications*, vol. 5.92, pp. 1—12. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0302-1>.

20. Rivera Alfaro, R. and Porras Solis, A. (2018), "Population, Employment and Poverty in the Rural Territories of Costa Rica", *Revista Rupturas*, vol. 8, No. 2, pp. 59—76. DOI: <http://dx.doi.org/10.22458/rr.v8i2.2113>.

21. Carlos Rodrigues-Garces, Maria Julia Fawaz-Yissi and Johana Andrea Munoz-Soto. (2017), "Demographic and labor market transformations in rural areas of Chile", *Acta Agonomica*, vol. 66. No. 2. DOI: <http://dx.doi.org/10.15446/acag.v66n2.54918>

22. Sierdjan Koster, Aleid E. Brouwer and Eveline S. van Leeuwen. (2020), "Diversity as the key to success? Urban and rural employment dynamics in the Netherlands", *Regional Studies*, vol. 54, No. 9, pp. 1187—1199. DOI: 10.1080/00343404.2019.1699652

23. Lerman, Z. (2017), "Should agricultural employment in transition economies be encouraged?", *IZA World of Labor*, vol. 328. doi: 10.15185/izawol.328

24. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Employed population, by age group, sex and place of residence", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_znsmv_u.htm (Accessed 11 October 2024).

25. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Population (1990—2021)", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm (Accessed 17 October 2024).

26. State Statistics Service of Ukraine (2023), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy za 2022 rik: statystychnyj zbirnyk* [Agriculture of Ukraine for 2022. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

27. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Employed population by economic activities in 2012—2021", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm (Accessed 17 October 2024).

28. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Average monthly wage of regular employees by type of economic activity from the beginning of year", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_p/Zp_-

[ek_p_u/arh_zpp_u.htm](https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_p/Zp_-ek_p_u/arh_zpp_u.htm) (Accessed 23 September 2024).

29. State Statistics Service of Ukraine (2023), "Diial'nist' sub'iektiv velykoho, seredn'oho, maloho ta mikropidpriemnytstva u 2022 rotsi: statystychnyj zbirnyk" [Activity of large, medium, small and micro-entrepreneurship entities for 2022. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

30. State Employment Service (2024), "Number of vacancies and number of job seekers registered with the State Employment Service (by type of economic activity)", available at: <https://old.dcz.gov.ua/analitics/69> (Accessed 30 September 2024).

31. State Employment Service (2024), *Popyt ta propozytsiia na zareiestrovanomu rynku pratsi u 2023 rotsi* [Supply and demand in the registered labour market in 2023], Derzhavna sluzhba zajniatosti, Kyiv, Ukraine.

32. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Informally employed aged 15—70 of the population by type of economic activity", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_ved_u.htm (Accessed 2 November 2024).

33. Eurostat (2024), "Employment rate of the age group 15—64 by region. Database", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (Accessed 7 November 2024).

34. European Commission (2024), "Overview — Instrument for Pre-accession Assistance", available at: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en (Accessed 16 October 2024).

35. BBC NEWS Ukraine (2024), "Will Ukraine be able to mobilise 160,000 more soldiers?", available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4gxwkd0x95o> (Accessed 19 November 2024).

36. State Employment Service (2024), "Services provided by the State Employment Service to combatants", available at: <https://dcz.gov.ua/stat/statfile> (Accessed 5 November 2024).

37. Interfax-Ukraine (2024), "The number of refugees from Ukraine with temporary protection status in the EU increased by almost 40 thousand in August — Eurostat", available at: <https://interfax.com.ua/news/general/1020312.html> (Accessed 5 November 2024).

38. Fedorov, M. (2020), "More than 5.5 million Ukrainians cannot get quality fixed-line internet", *Ukrainska Pravda*. [Online], available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/30/7261199/> (Accessed 24 November 2024).

Стаття надійшла до редакції 25.11.2024 р.